

Vladimíra Vrajová

<https://orcid.org/0000-0002-1145-429X>

Univerzita Mateja Bela
Banská Bystrica, Slovensko

„Človek, tys' stvorstva koruna?
Nemožno mi uveriť...“
Vzťah človeka a prírody
v národno-spoločenskej lyrike
Pavola Országha Hviezdoslava

“Man, art thou the crown of creation? I can't believe it...“
The Relationship between Man and Nature in Pavol Országh
Hviezdoslav's National-Social Poetry

Abstract: The subject of the study is the destructive activity of man and natural elements (water, wind or fire) in Pavol Országh Hviezdoslav's lyrics with national and social themes. The aim is to find out how the author, on the content-motivic and linguistic-stylistic level, artistically treats the problem of the reciprocally destructive relationship between man and nature. In this context, the analysis of Hviezdoslav's poetry falls within the research field of general linguistics (especially stylistics), but it also draws on the results of cognitive-linguistic or literary studies. The research sample consists of 187 verbal artistic texts covering the entire period of Hviezdoslav's literary productivity from the 1860s to the early twentieth century. From the databank, a selection of 69 poems has been subsequently made that correspond to the established content criterion (i.e. the depiction of the destructiveness of nature in relation to man and vice versa). The results of the research are presented along two lines: on the one hand, the functional application of the natural element in the figurative plan of overpersonal poetry; on the other hand, the exposition of harmful human activity. The difference between the depiction of man and nature lies in the fact that the destructive natural power on the plane of poetic imagery completes the idea of an oppressed nation, while man is portrayed as the destroyer of the earth in an untransmitted sense.

Keywords: Pavol Országh Hviezdoslav, national-social poetry, natural element, stylistic analysis

„Człowieku, czy jesteś koroną stworzenia? Nie mogę w to uwierzyć...“. Relacja człowieka z przyrodą w poezji narodowo-społecznej Pavola Országha Hviezdoslava

Abstrakt: Przedmiotem opracowania jest niszczyielska działalność człowieka i żywiołów przyrody (woda, wiatr czy ogień) w tekstach Pavola Országha Hviezdoslava o tematyce narodowo-społecznej. Celem jest pokazanie, w jaki sposób autor na poziomie merytorycznym i językowo-stylistycznym podchodzi artystycznie do problemu wzajemnie

destrukcyjnej relacji człowieka z przyrodą. W tym kontekście analiza poezji Hviezdoslava wpisuje się w obszar badań językoznawstwa ogólnego (zwłaszcza stylistyki), ale czerpie także z wyników analiz kognitywno-językowych czy literaturoznawstwa. Próbę badawczą stanowi 187 słownych tekstów artystycznych obejmujących cały okres twórczości literackiej Hviezdoslava od lat 60. XIX wieku do początków XX wieku. Z bazy danych wybrano 69 wierszy, które odpowiadały założonemu kryterium merytorycznemu (tj. ukazanie destrukcyjności natury w stosunku do człowieka i odwrotnie). Wyniki badań zaprezentowano na dwóch poziomach: z jednej strony funkcjonalne zastosowanie elementu naturalnego w planie figuratywnym poezji nadosobowej; z drugiej strony eksponowanie szkodliwej działalności człowieka. Różnica między przedstawieniem człowieka a przedstawieniem natury polega na tym, że niszczycielska siła przyrody dopełnia na płaszczyźnie obrazowości poetyckiej ideę narodu uciskanego, człowiek zaś ukazany jest jako niszczyciel ziemi w sensie nieprzekazywalnym.

Słowa kluczowe: Pavol Országh Hviezdoslav, poezja narodowo-społeczna, element naturalny, analiza stylistyczna

Úvod

Téma prírody je imanentnou súčasťou slovenskej poézie vo všetkých jej vývinových etapách. Jeden pól pritom predstavuje prírodná lyrika, ktorá oslavuje krásu ekosystému (od Hollého *Selaniek*, v ktorých ospieval považskú prírodu v okolí Maduníc), príp. postmoderná environmentálna lyrika (tematizujúca „smrť človeka“ a únik do prírody) a lyrika (ekolyrika, ergo ekoliteratúra) reflektujúca globálnu ekologickú krízu a ďalšie ekologické problémy (Kamenčík, 2012: 42). Na druhej strane sa nachádza reflexívna lyrika, kde prírodné motívy a básnické obrazy umožňujú skonkrétniť stav abstraktnej ľudskej psychiky, pričom príroda nestráca svoju svojbytnosť a sémantickú náplň. Ako prvý uvidíme prírodno-psychologický paralelizmus, ktorý kladie prírodné procesy do bezprostrednej súvislosti s vnútornými poryvmi lyrického subjektu (napr. v Bottovej *Smrti Jánošíkovej*). Na opačnom princípe je vystavaný kontrast medzi dianím v prírode a duševným rozpoložením, ktorý vo svojej spisbe uplatnili západoeurópski romantici (napr. K.H. Mácha pri opise Vilémovej popravy v skladbe *Máj*). Sémantické oscilovanie medzi prírodným a ľudským kontextom postupne prechádza do „poľudštenia“ prírodného obrazu, ktorý sa stáva symbolom ľudského vnútra. Vyústením tohto procesu je latentnosť (a implicitnosť) humánneho fenoménu integrovaného do významu (explicitných) naturálnych symbolov. Takéto zobrazenie prírody využili vo svojej tvorbe modernisti, medzi nimi I. Krasko.

V centre výskumnej pozornosti sa nachádza nadosobná lyrika P.O. Hviezdoslava, čiže poézia s národno-spoločenskou tematikou. Príroda tu je integrovaná do obrazného plánu básní, reflektujúc tak postavenie Slovanov, slovenského ľudu, politickú situáciu a celospoločenské dianie v Rakúsko-Uhorsku i Európe. Naturálne obrazy teda nesúvisia s ekologicky motivovanou inšpiráciou tvorby, ale plnia funkciu kulisy pri stvárnení národno-spoločenskej situácie. Kritériom uplatneným pri zostavovaní pramennej bázy bolo zobrazenie negatívneho vzťahu medzi človekom a prírodou (človek-ničiteľ ↔ príroda-ničiteľka v zastúpení prírodných živlov). V tomto kontexte je evidentné popieranie antropocentrického a zdôraznenie biocentrického, ekocentrického a teocentrického princípu; tieto termíny sú vlastné synchrónnym ekokritickým interpretáciám, ktoré vychádzajú z prepojenia kultúry s prírodou, prízvukujú etický rozmer literárnych textov, chcú prispieť k riešeniu ekologickej krízy a pod. (Heywood, 2008: 276; Kopecký, 2012: 11–15, 93–94). Odmietnutie centrálnej pozície človeka v kontexte národno-spoločenskej poézie devätnásteho a dvadsiateho storočia síce nezodpovedá takémuto interdisciplinárnemu (filologicko-ekologickému) poňatiu, ale funkčne upozorňuje na Hviezdoslavovu básnickú polemiku s človekom ako pánom zeme.

Výskumnú vzorku tvorí 187 slovesných umeleckých textov (vrátane básní väčších lyrických cyklov), ktoré postihujú celé obdobie Hviezdoslavovej literárnej produktivity od 60. rokov devätnásteho storočia do začiatku dvadsiateho storočia (1868–1914) a ktoré predstavujú materiálový základ pripravovanej dizertácie. Z tejto databanky bolo selektovaných 69 básní (viac ako jedna tretina), v ktorých je exponovaný negatívny vzťah človeka a prírody na pozadí národno-spoločenských tém. Obojsmernosť deštrukcie človek ↔ príroda vyplýva z kontextu selektovaných básní ako celku a nemusí byť exponovaná vo všetkých skúmaných komunikátoch. Konkrétne ide o pomer 43:37 s miernou prevahou prírodných obrazov nad stvárnením aktivity človeka-ničiteľa. Platí pri tom, že obrazy ničenia prírody sú exponované aj v Hviezdoslavovej osobnej lyrike, lyricko-epickej spisbe alebo dramatických dielach, avšak táto línia básnikovej literárnej produkcie nie je objektom našej

pozornosti. Štruktúra materiálovej základne je so zreteľom na zastúpenie textov v jednotlivých básnických zbierkach a lyrických celkoch zhrnutá v Tabuľke 1.

Tabuľka 1. Zastúpenie vzťahu človeka a prírody v národno-spoločenskej lyrike

	prvotiny	Žalmy a hymny	Letorosty	Prechádzky jarom/letom	Stesky	Dozvučky	Krvavé sonety
nadosobná lyrika	65	6	39	7	21	24	25
človek vs príroda	24	6	14	0	10	4	11

Doslovné citovanie z výskumnej vzorky označujeme úvodzovkami a kurzívou, pričom vynechané verše bez ohľadu na ich počet zapisujeme graficky ako / (...)/. Pri enumerácii väčšieho počtu príkladov z materiálovej základne (ako dokladu istého javu) používame kurzívu a kvôli prehľadnosti, resp. zrozumiteľnosti spravidla meníme slovosled, modifikujeme slovné tvary, vynechávame niektoré vetné členy a pod. Vzhľadom na jazykovednú povahu výskumu nespomíname tituly umeleckých komunikátov a k textovému korpusu pristupujeme ako k jednotnému celku (bez zohľadnenia literárneho, vnútrotextového okolia, v ktorom sa potvrdzuje funkčná a významová charakteristika prírodných motívov). Uvedenie názvu, resp. incipitu lyrického textu uplatňujeme výlučne pri tých básňach, ktoré demonštrujú ojedinelý, singulárne exponovaný jav.

Naším cieľom je zistiť, ako Hviezdoslav na obsahovo-motivickej a jazykovo-štylistickej úrovni umelecky spracúva problematiku recipročne deštruktívneho vzťahu človeka a prírody. Sondáž sa po konkretizácii výskumného zámeru profiluje v priestore všeobecnej jazykovedy (štylistiky), ale čerpá aj z poznatkov literárnej vedy, kognitívnej a kultúrnej lingvistiky.

Príroda-ničiteľka

Deštrukčná sila prírody – zúžená na ničivosť prírodných živlov a exponovaná vo vzťahu k slovenskému národu/slovanským národom – je prítomná v 43 textoch. K pôvodnej sémantike lexémy živel (všetko živé) postupne pristúpili sémy prostredia, vlastníctva, humánosti, ale predovšetkým (ničivej) prírodnej sily (Králik, 2015: 696; Dudová, 2017: 17–18;). V týchto súvislostiach sme abstrahovali štyri spôsoby, ktorými je živel manifestovaný v obraznom pláne básne. Postupujeme podľa frekvencie od tých s väčším zastúpením k menej frekventovaným.

a) živel ako obraz zlých okolností

Vo výskumnom súbore je stvárnenie prírodného živlu ako básnického obrazu nepriaznivého stavu/situácie najfrekventovanejšie, a to pri vyjadrení (nad)národnej neslobody, biedy, útlaku, nespravodlivosti a nejednoty. Najčastejšie sa pri tom exponuje obraz búrky a sprievodných atmosférických javov (*búra/búrka; blesk; oblač; vietor*), ktoré môžu byť bližšie špecifikované (*kúdol' mračien; mračné chmáry; chmúrne nebe; metelica piesku*), príp. môže byť vyjadrená ich subjektívna (expresívna) charakteristika a hodnotenie (*hrozivá mrákava; nenávisťné mraky; oblak prechodný a bludný; sporné blesky; hyd povíchrice*). V lexikalizovaných obrazoch sa zas spája temporálny úsek s prírodným živlom (*doby búry; vek mračný*).

Na druhej strane sú frekventované prípady, keď sa obraz prírodného živlu križi s obrazom noci, ktorý v analyzovaných textoch signalizuje absenciu slnka ako symbolu pravdy a spravodlivosti: napr. „zem steplí sa a odtrielia chmáry mračné – / Čo? Že noc to? Nuž, brieždiť sa začne! /“ (Hviezdoslav, 1956: 248) alebo „Noc zaľahla – len včude blesky sporné; / pod satou jej však šire strastí more / si hukotalo búrlivými valy (...)“ (Hviezdoslav, 1928: 42), a nakoniec: „Nie, rečie každý: krdel' mračien bludný, / vztek vychrlia a zahynú – a vlúdny / splá slnca obličaj / (...) Ba blíži sa deň súdny, / tej pravdy slnce odkryť pri poludní (...)“

(Hviezdoslav, 1949: 40). Prírodné imaginácie tu konkludujú do nádeje nového dňa, vyjasnenia a skončenia búrky, pričom sémantika týchto obrazov je kompatibilná s príslovím „po búrke sa vždy vyčiasí“, eventuálne „po búrke vyjde slnko“. Básnik tu uplatňuje slovesá označujúce kvalitatívnu zmenu (*búra sa mení v jasno; hromžiacie mračná sa stratia; zem sa steplí*), pohybové slovesá (*chodí, vek mračný; chmáry mračné odtrielia; víchor odkulhá jak zbitý pes*), manipulačné slovesá (*Boh rozhrnul oblač; nebe zahodilo starých čias chlp brudný; nebe poodieva červcový plášť nový*) a pod. (Sokolová, 2009: 25–26).

Iná situácia nastáva v prípade, keď sa dôraz kladie na ťažké národné rozpoloženie, a verbalizovanie nádeje – v podobe ukončenia degradačnej činnosti prírodného živlu – absentuje: „Vo vlasti ešte vždy sme len neznámi, / bez pohostinstva, cudzí, nesvoji! / Zem nevrlá, nebe chmárne, chladné trámy – / až duch sa náš sám seba zabojí (...)“ (Hviezdoslav, 1956: 160). V abstrahovaných básnických obrazoch ale prevláda vyjadrenie viery v lepšiu budúcnosť nad verbalizovaním zúfalstva, pričom optimistická národná predstava sa môže spájať s apelovými, mravoučne ladenými pasážami, odkazujúcimi na charakterové rysy, ktorými má človek/lud disponovať, aby obstál v *dobách búry* (ide o vnútornú silu, vernosť, odvalu, vďačnosť, jednotu a i.). Uvedené dokladujeme nasledujúcimi úryvkami: „(...) [Národ] Ta vyšli svoju vôľu, / ta ducha tvojho mocných bojovníkov, / za právo svoje statný duše srd. // Ta vyšli verných, vďačných tlumačov / veľkého srdca tvojho, ktormu chýbal / dosiaľ hrdinský – v dobách búry – tluk (...)“ (Hviezdoslav, 1956: 304) a „O, zastaňte si mužne / na otcov drahej postati, / nie osve každý, ale družne; / tak povíchor vás neskláti (...)“ (Hviezdoslav, 1931: 354–355).

Menej častý je obraz mora/oceána a jeho bezprostredného okolia, ktorý sa spája s pravidelnosťou a neočakávanosťou vln (*búrlivé valy; prívál dusných studených kryh*), resp. s bezútešnosťou brehu (*tvrdé morské pobrežie*).

b) živel ako nástroj zla

Obraz prírodného živlu ako nástroja zla sa v pramennom súbore najčastejšie uplatňuje pri umeleckom spracovaní vojnových udalostí. Majoritne

sa motív vojny spredmetňuje prostredníctvom obrazu ohňa (ergo požiariu), pričom sa exponujú tieto vlastnosti živlu: páľava, svetlo, ničivosť, desivosť, rozsah a rýchla šíriteľnosť, taviaca schopnosť a očistný charakter. T. Timoshchenko (2018: 190) rovnako nachádza súvislosť medzi bojmi (revolúciou a vojnou), ohňom a krvou, pričom spojivom je červená farba. V dvoch prípadoch sa kríži obraz ohňa s obrazom vody a povodne: „Čo Slovanstvo vytopí, vypáli – / tej povodne, toho ohňa niet! /“ (Hviezdoslav, 1956: 25) a „(...) [krv] ohňom páli, vlečie / povodňou, rozmetá svet hĺbou pliev; /“ (Hviezdoslav, 1952: 24). Substantíva oheň a voda vytvárajú v nulovom kontexte takzvanú komplementárnu antonymickú dvojicu, hoci v citovaných pasážach nie je vzťah kontrastnosti (ergo protirečivosti) dominantný a ako markantný sa ukazuje skôr vzťah pragmatickej, denotatívno-signifikatívnej synonymie (Dolník, 2007: 90–91, 98). Zatiaľ čo v prvom pasuse je prostredníctvom verbálnych a substantívnych synonym vyjadrený pozitívny autorský postoj korelujúci s obhajobou slovanských národov, v nasledujúcom úryvku sú v intenciách trojstupňovej štruktúry (oheň – voda – vietor) demonštrované a intenzifikované atribúty (vojnovej) krvi. Lexéma krv je (vo funkcii symbolu a v pozícii logického subjektu) trojnásobne rozvitá verbálnou a inštrumentálnou metaforou, rozširujúc tak metaforický význam jednak o sémy imanentné pomenovaniu (činnosti) prírodných živlov, jednak o príznak emocionálnosti a expresívnosti.

Pri reflektovaní bojových konfliktov Hviezdoslav funkčne narába aj s obrazom búrky na mori (*živly lomcujú morom Slavianstva jak víchry v spôsob triašky*) a obrazom hromov-bleskov ako prostriedkov skazy v „rukách“ pôvodcu deja (*bleskom kmitla hrozná Astarot; panovačnosť nadutá smelo blesky mece, húka hromy*). Uvedené príklady sú vystavané na metonymickom artikulačnom mechanizme, keďže v nich dochádza k prepojeniu obrazu prvej svetovej vojny s nepravým antroponymom semitskej bohyně skazy, vojny a smrti (Novotný, 1956: 45; Valček, 2006: 23), a k substitúcii strojcov vojny s negatívnymi vlastnosťami ľudskej letory. Podobná situácia nastáva vo veršoch: „Kto zapríčinil tento úpadok, / zosurovenie, zdivočenie mravov? / (...) // Ech, sebestvo! to! (...)“ (Hviezdoslav, 1952: 35). Hviezdoslav sa tu prejavuje ako pozorný a precízny

analyzátor spoločenskej situácie, keďže z psychologického hľadiska sa za fundament vojny považuje lenivosť (pohodlnejšie je niekoho nasledovať ako viesť) a práve egoizmus (narcizmus), ktorého najelementárnejšou formou je skupinová hrdosť (Peck, 2018: 239–241).

Paralela s ničivosťou prírodných živlov sa v literárnych komunikátoch realizuje aj pri hodnotení národných nerestí, konkrétne ide o kritiku zla, zrady, podlosti, násilia, nenávisťi, lenivosti, alkoholizmu a márnivosti. V analyzovaných statiach simultánne dochádza k metaforickej unifikácii národnej neresti so živlom, čo dokladujú nasledujúce príklady: *nával zloby hučí vôkol morom vzbúreným; zkazoplodný mrak zbil zem; nenávisť spáli vlúdnosť mrazom, búrkou zahriakne zyv srdečný, dobročinnú dlaň hromom uderí* a i.

Prírodné obrazy nepriaznivej národnej situácie sa vyznačujú väčšou mierou ustálenosti a vyjadrujú dlhodobejší stav. Na druhej strane nie je umelecké stvárnenie živlu ako nástroja zla lexikalizované, ale invenčné (*štekot spenených vln*); vzťahuje sa na náhlosť, spontánnosť a neočakávanosť živlu (*včera poval zkazoplodný mrak a zmrhal zlatý klasu, révy vďak*) a je preň príznačné vyjadrenie agensa (*vy máchnete metlou povíchrice*), príp. popretie subjektu ako iniciátora ničivej aktivity (čo *Slovanstvo vytopí, vypáli – tej povodne, toho ohňa niet*).

c) živel ako nástroj spravodlivosti

Prírodný živel ako nástroj spravodlivosti reprezentuje ničivú silu prírody, ktorá trestá a súdi utláčateľov slovenského národa, resp. podnecovateľov vojnových konfliktov v slovanských zemiach. Na dvoch miestach sa síce exponuje aj živel ako pomocník, ale prírodná sila sa buď ukazuje ako márna (obraz vojny v básni s incipitom Ach, búri, kvasí sa to v Slavianstve zo zbierky *Stesky*, kde nebesá zbytočne vrhajú kúdoľ prachu späť na nepriateľa), alebo figuruje ako opozícia k ľudskej snahe (obraz odhaľovania zabudnutej národnej minulosti v ranej básni *Odokrývajte!*, kde sa do kontrastu dostáva práca baníka so slabým svetlom a jednoduchým čakanom a sila zemetrasenia, príp. intenzita slnečného jasu).

Pri motíve trestu a spravodlivosti sa uplatňuje imaginácia ohňa, bleskov, vody, pričom ako meritórna sa ukazuje modalita syntaktických celkov. Žiadateľom pomsty je v želacích vetách lyrický subjekt, ktorý vyjadruje svoj postoj k objektu umeleckého stvárnenia (Ivanová, 2016: 207): *páni nech pošli v zradnej blýskavici!; zem nech vlasatica spáli*. Privolávanie skazy sa v kontexte *Krvavých sonetov* vzťahuje na zem ako ľudský brloh, a zničenie planéty je poslednou možnosťou zastaviť devastačnú činnosť pôvodcu vojny. Vykonávateľom spravodlivosti je v opisných deklaratívnych (oznamovacích) vetách sám živel, zatiaľ čo v rozkazovacích a zvolacích vetách je to pravda, resp. iná nemateriálna entita. Konkrétne ide o spomienku na národnostný zákon (v básni s názvom *Snem 1869*), ktorý schválil maďarčinu ako jediný štátny jazyk v monarchii: „lež tá pamiatka, oblak divoký, / vyleje kliatby plamenné toky / na teba, sneme, koľko ráz len vznikne: /“ (Hviezdoslav, 1955a). V odcitovanom trojverší je predstava búrkového mračna a prúdov ohňa zastrešená závažným biblickým a cirkevným trestom – kliatbou. Najvyššou mierou odplaty je teda úplné zničenie zeme ohňom (ktoré môže mať základ v biblickom prototexte o tzv. konci sveta: „(...) nebesia pominú s rachotom, a živly, rozpálené ohňom, sa rozplynú, a zem i diela, ktoré sú na nej, zhoria“ Druhý Petrov list 3, 10b), príp. povstanie nového sveta na troskách toho starého s alúziou na biblickú potopu: „[prúdy duchovné] z trosiek tak svet složte iný, / len ak lepší, len ak krajší, / nie slabochoch slátaniny (...)“ (Hviezdoslav, 1949: 35–36).

Pravda v týchto kontextoch nekóduje iba kompatibilitu tvrdenia a skutočnosti, ale sémantická náplň pojmu je širšia: lexéma tu figuruje ako synonymum dejinnej spravodlivosti, s čím súvisí príznak činnosti a aktivity (*odcloňte pravde, aby mohla rozsievať blesky!; pravda vami víchrom pozatriasa!*). Samozrejme, sémantika tohto substantíva môže vo vnútrotextovom kontexte funkčne variovať, napr. sa môže uplatniť v ironickom význame (*nech taká pravda zhnie v jazyku*), vo význame biblického učenia (*Duchu Svätý, uč nás svätú pravdu*), vo funkcii partikuly (*brečtan naň prešmaril sa – pravda, čľapol pod kôl*) a pod.

d) živel ako živel

Exponovanie prírodného živlu v neprenesenom význame plní vo výskumnom súbore niekoľko základných funkcií: 1. participácia na emocionálnom modelovaní biedy slovenského ľudu (*chalúpka dažďu-vetrisku prístupná*), 2. akcentovanie ničivosti národných nerestí pri komparačnom zhodnotení s ničivosťou živlu (*práca v službe módy páše škody ver' nad požiare, nad privalov vody*), 3. akcentovanie negatívneho národného rozpoloženia usúvzťažneného s ničivosťou živlu (*tu už chýbí len výbuch vulkána a bude zem tá v sebe pochovaná*), 4. apelačná exemplifikácia schopnosti prírody vzdorovať živlom (*v čas búry vidíte predsas: jak vrchol k vrcholu sa túli*), 5. prirovnanie národných predstaviteľov/reálií k prírodnému živlu so zrejým usmernením konotačného rozptylu, čím sa prímer líši od metafory (*junák je ako plodorodý Níl, len upraviť prúd, aby nesbehol privalom – spuný, prenáramný*). Osobitým prípadom je prirovnanie národných prianí k malým vtákom zrazeným do priepasti v básni s incipitom *Veď často zdá sa (Letorosty)*, ktoré sa rozvíja na ploche celej strofy a v ktorom sa prelína obraz nacionálnych predsavzatí s reálnou ničivosťou vetra: „I často zdá sa: naše rodné túžby / že sú jak vtáčky, do otrockej služby / čo zajal víchor. (...) / Znavené tenú... až ich z prúdu služby / vyrazí vietor sám a v priepasť sotí (...)“ (Hviezdoslav, 1928: 257–258).

Človek-ničiteľ

O deštručkej aktivite človeka na zemi uvažujeme v troch rovinách – civilizačnej, antropocentrickej a teokratickej – pričom výsledkom je napr. obraz *rozdrmanej, roztrhanej, rozorvanej planéty a zhnitého, ničomného a nešeredného sveta*. Pri výpočte kategórií postupujeme podľa frekvencie od tých najzastúpenejších, pričom k umeleckému stvárneniu ničivej ľudskej činnosti dochádza v 37 básňach.

a) ničenie zeme ako prejav vzbury voči Bohu

Apel na Boha, aby zasiahol proti nespravodlivosti a pomohol utláčanému národu, súvisí v Hviezdoslavovej lyrike s neoprávneným uzurpovaním najvyššej autority: „Nebe! Nebe!... zbladniž tvoje líce! / Bo človek sa hneď tým honosí, / že je on boh, a ty že si hriešnik, / čo milosť u dvier jeho prosí (...)" (Hviezdoslav, 1956: 26) alebo: „(...) No človek-vrah: / on doň [sveta] ti [Bože] vrhol svoju ohyzdu; / v ňom márnotratiť abo užiera; / humpliarri na ňom... (...) / po ztročených šijach šplhajúc sa / na ctibažnosti vrch, tvoj, Vladáru, / trón uchvátil by! (...)" (Hviezdoslav, 1955b: 289). Na druhej strane sa v *Krvavých sonetoch* exponuje priama súvislosť medzi zničenou zemou a ľudským panovaním: „Ba pošpatil si iba krásnu zem / tú, samozvanče, pošlú z Tvorca ruky! /" (Hviezdoslav, 1952: 33), po čom nasleduje reakcia lyrického subjektu v podobe direktívu: „Síd' z trónu! (...)" (Hviezdoslav, 1952: 33). Na základe rozboru ľudského konania autor sponchybňuje pozíciu človeka ako pána prírody/stvorenstva, a to nielen prostredníctvom rozkazovacích a zvolacích viet, ale aj prostredníctvom rečníckych otázok: „Človek, tys' stvorstva koruna? / Nemožno mi uveriť: / (...) / Vidím ťa biť čelom nebe, / klnúť bohu, škodiť sebe; /" (Hviezdoslav, 1955a) alebo „(...) Nuž, človeče, tys' pánom prírody? / ty že máš právo rozhodovať nad ňou? / Prv seba opanuj! skroť kázňou vládnu: /" (Hviezdoslav, 1952: 32).

G. Garrard (2004: 88–100) považuje kresťanskú apokalypsu za antropocentrickú, neúmyselne komickú a súčasne tragickú predstavu, ktorá vedie k nezájmu o životné prostredie a v konci sveta nachádza nezmyselné uspokojenie. Naproti tomu sú starozákonné naratívy o zničení planéty teocentrické, vzťahujúce sa na Božiu pomstu, trest alebo súd, pri ktorom je v popredí paralela medzi zničením súdobého sveta a zánikom nemorálnej Sodomy a Gomory. Biblický verš „A Hospodin dal, aby pršala na Sodomu a Gomoru síra o oheň z neba“ (Genezis 19, 24) je básnicky aktualizovaný napr. v poéme *Elégie pôstne (Letorosty)*: „Dážď, hrozný dážď: ten spadlý na Sodomu? // (...) // okamih blyskne na orloji sveta / prv, než sa nazdá, vpáli cez povalu, / kde [zloba] pelešila v bezpečí uzavretá: /" (Hviezdoslav, 1928: 267). Božia spravodlivosť, ktorej

nástrojmi sú prírodné živly (nielen oheň, ale aj voda či vietor), je exponovaná ako dejinná istota, ktorú chce lyrický subjekt urýchliť tým, že v básni s incipitom *Zájď, slnko (Stesky)* Bohu pripomína ľudské zlo a vyzýva ho k činu: „(...) A ty, Spravodlivý, ty, / ty Sudca, v ľavej vážky citlivé, / čo zbadajú i zdanie myšlienky, / a v pravici prút tisícerej káry –: / ty mlčky sa ich zhube prizeráš? /“ (Hviezdoslav, 1955b: 292); avšak na Božiu nečinnosť nakoniec reaguje zmierlivo: „to jedno, iste viem: len zhovievaš, / lež nezabúdaš... (...)“ (Hviezdoslav, 1955b: 292). Ide o štandardné zakončenie apelových pasáží zameraných na Boha (a to nielen v pramennej báze, ale aj v Hviezdoslavovej literárnej produkcii ako celku), keď po otázkach, výčitkách a dovolávaní sa spravodlivosti nasleduje pokorný odstup, rezignácia, dôvera (pozri napr. žalmy *De profundis*, *Žalm žaloby*, *A ešte pôst* atď.).

b) ničenie zeme ako prejav ľudského charakteru

Na tomto mieste uvažujeme predovšetkým o antropomorfnom (ale aj zoomorfnom a okrajovo reifickom) stvárnení zeme (Zambor, 2010: 20), s ktorým korelujú syntagmy ako *biť zem*, *poháňať more*, *dráždiť more*, *kluť more*, *šatiť svet do pohromy*, *šatiť svet do spáleníšť pohromy*, *voškať do prírody jedenicu špaty* a i. Pri obraze zničenej zeme Hviezdoslav funkčne narába s antropomorfným obrazom choroby a bólu. V týchto intenciách je zem živá, zranená, cíti bolesť, ktorú jej spôsobuje človek, krváca alebo trpí, ako to demonštrujú vybrané príklady: *zbožený bok planéty*; *zohavená tvár Európy*; *sveta špitál*; *nietíť bôľ planéty ohňom* alebo *lem zeme kvapká krvou*. Sugestívny je aj obraz zeme-ženy, ktorá má pôrodné bolesti: „Zem sa ťažko vajatala, / k pôrodu pracujúc: sťa prvôstka, / nevesta mladušká – Jak? Vo vesmíre / preds' ona najstaršia snáď z rodičiek, /“ (Hviezdoslav, 1949: 107). Táto imaginácia na ploche rozsiahlej básne (s incipitom *Je obrátenie Pavla z cyklu Dozvuky*) ústi do zničenia človeka, keďže zem porodila netvora-sopku ako odplatu za ľudskú podlosť: „(...) a – zľahla, / plod neslýchaný vrhnúc z útroby, / nebývalého dosiaľ živočicha, / akéhos' súše leviatana: / plam chrliaceho z tlamy krvavej, / ohrivneného dymu kotúčmi (...) / obludu – sopku! /“ (Hviezdoslav, 1949: 108). Usúvzťažnenie s feminínnym princípom môže byť – odhliadnuc od Hviezdoslavovej poézie

– realizované nielen na úrovni zeme-matky ako pôvodkyne života na jednej strane a pomstiteľky na strane druhej, ale aj na úrovni zeme-slečny (v poľskom folklóre ide napr. o obraz nepoškvrneného zemského lona alebo prs zeme) a najmä na úrovni zeme-znásilnenej ženy, ktorá sa nachádza v centre ekofeministického záujmu (Heywood, 2008: 291–292; Kopecký, 2012: 113–114; Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska, 2017: 20–21).

Okrem antropomorfných obrazov trpiacej zeme sú prítomné aj obrazy pošpatenej zeme: reprezentatívny príklad poskytuje jedenásty sonet *Krvavých sonetov*, ktorého obsahovou náplňou je človek, ktorý pripravil zem o jej niekdajšiu krásu a spôsobil muky všetkému živému.

c) ničenie zeme ako súčasť pokroku

Hviezdoslav v tomto smere reflektuje plytvanie prírodnými zdrojmi a s tým späté pôžitkárstvo a obžerstvo. Dôležitý je vnútrotextový kontext, v ktorom sa do súvislosti dostáva príroda, pôda a dary zeme s ľudskom márnivosťou; v iných básňach sa plytvanie spája predovšetkým s vládnucou vrstvou, ktorá žije z práce ľudu. Do vymedzeného rámca spadajú ukážky: „Aj, strovi ste všetko, čo zem dala: / obliekli, v pochuť zjedli, vypili. / (...) / a ďalej? – Inu, bude mať, kto gazda; / kto mrhač: tomu hlad a noc! /“ (Hviezdoslav, 1931: 335) alebo „Ste ako vír, čo všetko hlce v lup; / ste nedočkaví, vystíhaví hosti: / vy rieky vychlípať i s jejich hosti – / nanajprv hlavu, potom však i trup, / tak ako havran (...).“ (Hviezdoslav, 1931: 334). Hviezdoslav využíva v cykle Severné žiare (prvotiny) obraz obžerstva aj pri opise vojnového ničenia (metaforicky tu usúvzťažňuje kanón s jaternicou): „Jelitnaté staré delá, / pokrm, poj ich [vrahov] veľa, veľa! / A výsledok ich objedze: / zaryhajú hrádze, medze (...).“ (Hviezdoslav, 1956: 16).

Druhý prípad koreluje s výstavbou železničnej trate Kralovany – (Trstená – Suchá Hora) – Nowý Targ na prelome devätnásteho a dvadsiateho storočia. V roku 1898 sa otvorila trať Kralovany – Oravský Podzámok; o dva roky neskôr sa trať predĺžila do Suchej Hory a v roku 1904 až do Nového Targu. Výstavba železnice si na Orave vyžiadala veľa zásahov do prírody, výrub lesov a výstavbu mostov – najmä 88 metrov dlhého železničného mosta nad Oravou v Dolnom Kubíne, a štyroch mostov

v bažinatých a močiarných oblastiach na Hornej Orave (viac k tomu pozri Huba, 1998). Po presťahovaní do Dolného Kubína Hviezdoslav opísal výstavbu trate v básni s incipitom Vtom, čo som sa bol zabral po rokoch (*Stesky*): „(...) Čuj! Hluk kýsi; / var> rieka hučí, niekde spadol dážď, / i príval hrnie? Teraz, ha, zas hvizd! – / Ach, viem už, čo to za rušiteľ je / tej idyly tu kedys’ roztomilej, / pokoja, blaha! – Mostom zhrmel vlak / a rušeň spískal (...)“ (*Hviezdoslav*, 1955b: 173).

Záver

Rozbor vzťahu človeka a prírody v národno-spoločenských básňach P.O. Hviezdoslava vedie k formulácii nasledujúcich zistení.

1. Odlišnosť obrazu prírody-ničiteľky a človeka-ničiteľa tkvie v tom, že zatiaľ čo prírodné živly v obraznom pláne básní dotvárajú predstavu poníženého národa a jeho utláčateľov, človek je exponovaný ako zhubca života na zemi (a to v neprenesenom význame).
2. Obrazy prírodných živlov, kategorizované do štyroch skupín, sa líšia vzhľadom na opozíciu ustálenosť/lexikalizácia verus básnická invencia, kde sa do protikladu dostáva živel ako symbol nepriaznivého národného rozpoloženia a živel ako nástroj spravodlivosti alebo zla. Vo vymedzenom rámci Hviezdoslav používa ustálené prírodné symboly (*doba búrky v národe*), pričom básnická invencia sa majoritne vzťahuje na oblasť metaforiky (*búrka vyrve národu šticu zježenú*). Výskumná pozornosť bola zúžená na prírodné živly a ich ničivosť vo vzťahu k človeku ako pôvodcovi zla a synekdoche ľudstva (motív trestu) a vo vzťahu k utláčanému slovenskému národu, ergo Slovanom (motív nespravodlivosti).
3. Pri stvárnení ničenia zeme básnik uprednostňuje teocentrický princíp pred ekocentrickým a antropocentrickým, čo súvisí s Hviezdoslavovým kresťanským presvedčením (rozhodujúce môže byť aj ideologické zaťaženie literatúry). Ekologické témy sú marginálne a korelujú s tematikou a obsahovo-motivickou

štruktúrou nadosobných textov. Relevantná je aj štylizácia subjektu do prírodného živlu (napr. v básni s incipitom *Ó, prečo som nie víchrom z cyklu Letorosty*), resp. uplatnenie prírodných síl pri kokretizácii vnútorného rozpoloženia (*mračno mojej dumy; nové mračno pokrylo nebo mysle; mraky zredli v dážď pokánia*); tieto prípady sa však nenachádzali v centre výskumnej pozornosti.

Pramene

- Biblia. Slovenský ekumenický preklad*, 2011, Slovenská biblická spoločnosť, Banská Bystrica.
- Hviezdoslav P.O., 1928, *Sobrané spisy básnické 2. Oddiel lyrický*, Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin.
- Hviezdoslav P.O., 1931, *Sobrané spisy básnické 11. Básnické prviesenky. Vzhledanie. Rozličné básne*, Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin.
- Hviezdoslav P.O., 1949, *Sobrané spisy básnické 9. Dozvuky – Krvavé sonety*, Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin.
- Hviezdoslav P.O., 1952, *Krvavé sonety*, Matica slovenská, Martin.
- Hviezdoslav P.O., 1955a, *Básnické prvotiny I. 1868–1869*, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava, https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1699/Orszagh-Hviezdoslav_1869-I/1 [dostupné: 18.11.2022].
- Hviezdoslav P.O., 1955b, *Stesky (1903–191*)*, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava.
- Hviezdoslav P.O., 1956, *Básnické prvotiny II. 1870–1872 a z básní nedatovaných*, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava.

Literatúra

- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., 2017, *Czym są żywioly w polskiej tradycji ludowej?*, w: *Żywioly w poznaniu*, t. 1, *Metodologie badań z perspektywy językoznawczej i literaturoznawczej*, red. E. Pawlikowska-Asendrych, Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa, s. 11–35.

- Dolník J., 2007, *Lexikológia*, Univerzita Komenského, Bratislava.
- Dudová K., 2017, *Konceptualizácia zeme a zemského živlu v štýlových vrstvách slovenčiny*, „Jazyk a kultúra“, č. 31–32 (8), s. 17–26.
- Garrard G., 2004, *Ecocriticism*, Taylor & Francis e-Library, London.
- Heywood A., 2008. *Politické ideologie*, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., Plzeň.
- Huba P., 1998, *Sto rokov oravskej železnice*, vlastným nákladom, Dolný Kubín.
- Ivanová M., 2016, *Syntax slovenského jazyka*, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, Prešov.
- Kamenčík M., 2012, *Ekoliteratúra a jej postmoderná šanca (poznámka k slovenskému básnickému kontextu)*, v: *Postmodernismus: smysl, funkce a výklad (jazyk – literatura – kultura – politika)*. Brněnské texty k slovakistice XV, ed. I. Pospíšil, J. Šaur, A. Zelenková, Masarykova univerzita, Brno, s. 39–45.
- Kopecký P., 2012, *Robinson Jeffers a John Steinbeck. Vzdálení a blízcí*, Host, Brno.
- Králik L., 2015, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Veda, Bratislava.
- Novotný A., 1956, *Biblický slovník. První díl*, Ústřední církevní nakladatelství, Praha.
- Peck M.S., 2018, *Lidé lži. Psychologie lidského zla*, Portál, Praha.
- Sokolová M., 2009, *Sémantika slovesa a aspektové formy*, v: *Aspektuálnosť a modálnosť v slovenčine*, ed. M. Ivanová, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov, s. 22–37.
- Timoshchenko T., 2018, *Obraz červené barvy v češtině: frazeologie vs korpus*, v: *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky II. Metaforý, stereotypy a kulturní rozrůzněnost jazyků jako obrazů světa*, ed. I. Vaňková, L. Štátná, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, s. 187–201.
- Valček P., 2006, *Slovník literárnej teórie A–Ž*, Literárne informačné centrum, Bratislava.
- Zambor J., 2010, *Tvarovanie básne, tvarovanie zmyslu*, Veda, Bratislava.

VLADIMÍRA VRAJOVÁ – PhDr., Matej Bel University, Banská Bystrica, Slovakia / PhDr., Uniwersytet Mateja Bala, Bańska Bystrzyca, Słowacja.

In her scientific work, the author deals with the stylistic characteristics of poetry. She focuses her attention mainly on the work of the poet Pavol Országh Hviezdoslav and his diverse artistic expression. In addition to the poetic language, she also examines the influence of contemporary ideologies on artistic texts; in the context of 19th century it is primarily Panslavism (Slavic mutuality) and the Christian worldview. The most important publications

include *Štylistické kontúry poézie* (Martin 2020), „V tých dlhých nociach dlho premýšľavam o tebe, Slavianstvo, náš svete ty!“ *Slovania a slovanská vzájomnosť vo výrazovom pláne lyriky P.O. Hviezdoslava* („Slavica Slovaca“ 2023).

W pracy naukowej autorka zajmuje się stylistycznymi cechami poezji. Swoją uwagę skupia głównie na twórczości poety Pavola Országha Hviezdoslava i jego różnorodnej ekspresji artystycznej. Oprócz języka poetyckiego bada również wpływ współczesnych ideologii na teksty artystyczne, w kontekście XIX wieku są to przede wszystkim panslawizm (wzajemność słowiańska) i światopogląd chrześcijański. Najważniejsze publikacje: *Štylistické kontúry poézie* (Martin 2020), „V tých dlhých nociach dlho premýšľavam o tebe, Slavianstvo, náš svete ty!“ *Slovania a slovanská vzájomnosť vo výrazovom pláne lyriky P.O. Hviezdoslava* („Slavica Slovaca“ 2023).

E-mail: vrajova.vladimira@gmail.com